

บทที่ ๕

สรุปผลและข้อเสนอแนะ

จากการที่ได้ศึกษามาแต่ต้นว่า เทพมีอยู่อย่างไร มีสถานะอย่างไร เทพใช้จริยธรรมอะไรในการดำรงอยู่และการพัฒนาชีวิตตามแบบอย่างของเทพเป็นอย่างไร จึงใคร่ขอสรุปและเสนอแนะไว้ดังนี้

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์จริยธรรมของเทพต่อการพัฒนาชีวิตในสังคมไทย” นี้มีวัตถุประสงค์ที่จะศึกษาสถานะความมีอยู่ของเทพในพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาจริยธรรมของเทพที่มีต่อการพัฒนาชีวิตของสังคมไทย และเพื่อศึกษาวิเคราะห์อิทธิพลความเชื่อจริยธรรมของเทวดาต่อการพัฒนาชีวิตต่อสังคมไทย เป็นวิธีวิจัยเชิงเอกสาร ในคำจำกัดความว่า จริยธรรมของเทพ คือ การปฏิบัติในจริยธรรมของเทพที่มีผลที่ดีต่อบุคคล สัตว์พระพุทธศาสนาและธรรมชาติ คุณค่าทางจริยธรรม คือ ประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติในจริยธรรมของเทพที่มีผลที่ดีต่อบุคคล ต่อธรรมชาติและพระพุทธศาสนา เทพหรือเทพ คือ ชาวสวรรค์ อยู่ในภพภูมิเทวโลก มุ่งอธิบายเทพชนิดอุปติเทพ บทบาทของเทพ หมายถึง ปฏิสัมพันธ์ด้านต่าง ๆ ที่เทพมีต่อพระพุทธศาสนาและธรรมชาติ มีส่วนให้เกิดบทเทศนาธรรมหรือพระสูตรต่าง ๆ ในพระไตรปิฎก มีส่วนให้เกิดต้นบัญญัติวินัยสงฆ์ของพระพุทธเจ้า รวมถึงคุณความดีที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาชีวิตของมนุษย์ ธรรมชาติ หมายถึง พืช ป่าน้ำ ลม ไฟ สิงขร ดวงอาทิตย์ ดวงจันทร์ พระพุทธศาสนา คือ ถึงพระพุทธศาสนาที่ถือพระรัตนตรัย คือ พระพุทธ พระธรรม และพระสงฆ์ รวมศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ศาสนบุคคล กิจกรรมทางพระพุทธศาสนาและสิ่งประดิษฐ์เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา การพัฒนาชีวิต คือ การได้รู้เรื่องของเทพและบทบาทของเทพกับธรรมชาติและ พระพุทธศาสนา และถือเป็นคติแห่งการปฏิบัติตนตามหลักพระพุทธศาสนา สังคมไทย คือ พุทธศาสนิกชนและถือพิธีกรรมตามประเพณีของตน มีขอบเขตเนื้อหาอยู่ที่สถานะและบทบาทในธรรมชาติและพระพุทธศาสนา คุณค่าทางจริยธรรมของเทพต่อการพัฒนาชีวิต วิเคราะห์ข้อมูลโดยความเรียง หน่วยงานที่น่าผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์คือ สำนักปฏิบัติธรรม หน่วยงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ ศูนย์ปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด วัฒนธรรมจังหวัด หน่วยงานการศึกษาทั่วไป

เทพมีสถานะความมีอยู่ยกตามภพภูมิ (สวรรค์ ๖ ชั้น) ได้แก่ ๑. เทพชั้นจาตุมหาราช ๒. เทพชั้นดาวดึงส์ ๓. เทพชั้นยามา ๔. เทพชั้นดุสิต ๕. เทพชั้นนิมมานรดี ๖. เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดี โดยเทพชั้นจาตุมหาราชิกามีจำนวนท้าวจตุโลกบาลผู้ปกครองทิศของจักรวาลใน ๔ ทิศ ท้าวอตรฐ จอมคนธรรพ์ ปกครองทิศตะวันออก ท้าววิรุฬหก จอมกุมภภัณฑ์ ปกครองทิศใต้ ท้าววิรูปักษ์ จอมนาค ปกครองทิศตะวันตก ท้าวกุเวรหรือเวสสวัณจอมยักษ์ ปกครองทิศเหนือ เทพชั้นดาวดึงส์ มีจำนวนสหายเทพ ๓๓ ตนมีพระอินทร์หรือท้าวสักกะเป็นหัวหน้า พร้อมด้วยสหายอีก ๓๒ คน (รวมหัวหน้า เป็น ๓๓) บังเอิญว่าสวรรค์ที่ ๓๓ คนนี้ไปเกิด มีพวกอสูรอาศัยอยู่ก่อนแล้ว ท้าวสักกะจึงนัดแนะกับเพื่อน ๆ ว่าจะไม่ยอมดื่มสุราที่พวกอสูรนำมาเลี้ยงต้อนรับ ในขณะที่พวกอสูรดื่มจนเมาเมาไม่ได้สติ เทพทั้ง ๓๓ องค์จึงขับไล่อสูรออกจากสวรรค์ได้สำเร็จ และอยู่ครองสวรรค์ชั้นนี้

นับแต่นั้นมา พวกอสูรพยายามจะแย่งชิงเอาสวรรค์คืนหลายครั้งแต่ก็พ่ายแพ้ประจำ ซึ่งสงครามระหว่างเทพกับอสูรนี้เป็นที่รู้กันว่า เทวาสวรรค (เทवासวรรคโม) เทพชั้นยามา คือแดนที่อยู่แห่งเทพผู้ปราศจากทุกข์ มีท้าวสุยามหรือสุยามเทพบุตร ผู้มีบุญญาธิการใหญ่เหนือกว่าเทพทุกองค์ในสวรรค์ชั้นนี้ เพราะได้บำเพ็ญความดีมากกว่าองค์อื่น ๆ เป็นผู้ปกครอง เทพชั้นดุสิต คือดินแดนแห่งเทพผู้เฝ้าล้อมด้วยสิริสมบัติของตน มีท้าวสันดุสิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเป็นที่อุปบัติของพระโพธิสัตว์ คือพระเวสสันดรในพระชาติสุดท้ายก่อนเป็นพระพุทธเจ้า และเป็นที่อุปบัติของพุทธมารดา นับเป็นภพพิเศษกว่าสวรรค์ชั้นอื่น ๆ เนื่องจากเป็นที่สถิตของบรรดาพระโพธิสัตว์ทุกพระองค์ก่อนจะมาตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเวสสันดรซึ่งเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนที่จะมาบังเกิดเป็นเจ้าชายสิทธัตถะและออกบวชตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า นอกจากพระนางเจ้าสิริมหามายาผู้เป็นพุทธมารดาเมื่อสวรรคตหลังจากประสูติเจ้าชายสิทธัตถะได้ ๗ วันก็ทรงบังเกิดเป็นเทพในสวรรค์ชั้นนี้ ดังพุทธดำรัสตรัสกับพระอานนท์ว่า “เมื่อพระโพธิสัตว์ประสูติได้ ๗ วัน พระมารดาของพระองค์สวรรคตไปเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต” เทพชั้นนิมมานรดี คือสวรรค์ระดับชั้นนิมมานรดี ดินแดนที่อยู่แห่งเทพผู้ยินดีในการเนรมิต มีท้าวสุนิมมิตเป็นจอมเทพ ถือกันว่าเป็นชั้นนี้ ปราศจากสิ่งใด ๆ ย่อมเนรมิตได้เองตามชื่อสวรรค์ชั้นนี้ เทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติ คือ ดินแดนแห่งเทพผู้ยังอำนาจให้เป็นไปในสมบัติที่ผู้อื่นนิรมิตให้ มีท้าววสวัตติเป็นจอมเทพ ถือว่าเป็นเทพกลุ่มที่อยู่ในระดับสูงที่สุดในสวรรค์ระดับกามาพจรทั้งหมด สวรรค์ชั้นนี้แบ่งเป็น ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายเทพ มีหัวหน้าชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตติเทพบุตร ปกครองเฉพาะเหล่าเทพ ฝ่ายมาร มีหัวหน้าชื่อว่าปรนิมมิตวสวัตติมารหรือเรียกสั้น ๆ ว่า วสวัตติมาร ปกครองเฉพาะมารทั้งหลาย

ความมีอยู่ของเทพแยกตามอายุ สวรรค์ ๖ ระดับชั้นมีอายุดำรงอยู่อย่างไร เมื่อเทียบอายุของเทพกับมนุษย์ อาณิสสการรักษาสุขโสตถิ์ที่ได้อยู่ร่วมกับเทพในสวรรค์แต่ละชั้น และได้เปรียบเทียบความสุขในราชสมบัติกับความสุขอันเป็นทิพย์ ดังนี้ จำนวน ๕๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นจาตุมหาราช ๓๐ ราตรี จำนวน ๑๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นดาวดึงส์ ๓๐ ราตรี จำนวน ๒๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นยามา ๓๐ ราตรี จำนวน ๔๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นดุสิต ๓๐ ราตรี จำนวน ๘๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นนิมมานรดี ๓๐ ราตรี จำนวน ๑,๖๐๐ ปีของมนุษย์เท่ากับวันและคืนหนึ่งของเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตติ ๓๐ ราตรี

ความมีอยู่ของเทพแยกตามการเกิด-ตาย ซึ่งเหตุที่เทพจุติด้วยเหตุ ๔ ประการด้วยกัน คือ ๑. จุติเพราะสิ้นอายุ ๒. จุติเพราะสิ้นบุญ ๓. จุติเพราะอดอาหาร ๔. เทพจุติเพราะโกรธ และเทพมีนิมิตแห่งเทพก่อนที่จะจุติ มี ๕ ประการ คือ ๑. ดอกไม้ทิพย์อันเป็นเครื่องประดับทิพย์แห่ง ๒. ผ้าทรงเศราหมอง ๓. มีเหงื่อไหลออกจากรักแร้สองข้าง ๔. ทิพย์อาสน์ คือที่นั่งที่นอนเคยสบายกลับแข็งกระด้าง ๕. ร่างกายเศราหมอง รัศมีกายก็พลอยเศราหมองด้วย

ความมีอยู่ของเทพแยกตามภพ/ภูมิ ในทางพระพุทธศาสนานั้น แบ่งภพ ที่สิ่งมีชีวิตต่าง ๆ ในวัฏสงสารจะสามารถไปเกิดได้ตามผลกรรมของตนไว้ทั้งสิ้น ๓๑ ภูมิใหญ่ ๆ ซึ่งจะเรียงจากภูมิต่ำไปหาสูง คือ ภูมิที่ ๑ คือ กามวจรภูมิ ๑๑ ภูมิ รูปวจรภูมิ ๑๖ ภูมิ และอรุณภูมิ ๔ ภูมิ ตามตารางนี้

อรุณภูมิ ๔ ชั้น	๑. เนวสัณญะนาสัณญายตนภูมิ คือชั้นที่เข้าถึงภาวะมีสัญญาที่ไม่ใช่ ไม่มีสัญญาที่ไม่ใช่		
	๒. อากิณัจญายตนภูมิ คือชั้นที่เข้าถึงภาวะไม่มีอะไร		
	๓. วิญญาณัญญายตนภูมิ คือชั้นที่เข้าถึงภาวะมีวิญญาณไม่มีที่สุด		
	๔. อากาสนัญญายตนภูมิ คือชั้นที่เข้าถึงภาวะมีอากาศไม่มีที่สุด		
รูปภูมิ ๑๖ ชั้น	จตุตถฌานภูมิ ๗ ชั้น	สุทธาวาสภูมิ ๕ ชั้น	๑. อภิญญาภูมิ
			๒. สหัสสีภูมิ
			๓. สุทัสสาภูมิ
			๔. อาตปปาภูมิ
			๕. อวิหาภูมิ
		๑. เวหัพผลาภูมิ	
		๒. อสัณญัสตตภูมิ	
	ตติยฌานภูมิ ๓ ชั้น	๓. สุภิกิณหกา	
		๔. อัปปมาณสุภา	
		๕. ปริตตสุภา	
	ทุติยฌานภูมิ	๖. อาภัสสรา	
		๗. อัปปมาณากา	
		๘. ปริตตภา	
	ปฐมฌาน	๙. มหาพรหมาภูมิ	
		๑๐. พรหมบุโรหิตาภูมิ	
		๑๑. พรหมปริสัชชาภูมิ	
กามภูมิ ๑๑ ชั้น	กามสุคติภูมิ ๗ ชั้น	สววรรค์ ๖ ชั้น	ปรนิมมิตสวัตตี
			นิมมานรตี
			ดุสิต
			ยามา
			ดาวดึงส์
			จาตุมหาราชิกา
	มนุษย์ภูมิ		
	อบายภูมิ ๔ ชั้น	สัตว์ดิรัจฉาน	
		อสุรกาย	
		เปรต	
		นรกภูมิ	

แผนภาพ : แสดงกามภูมิ ๓๑ รูป

ความมีอยู่ของเทพแยกตามชีวิต-กำเนิด มนุษย์จะเกิดเป็นเทพได้เมื่อจิตก่อนตายระลึกถึง
ความดีเล็กน้อยที่เคยทำไว้ในโลกมนุษย์ เกิดเป็นมหากุศลจิต ๘ ดวง อันประกอบด้วย [หิริ](#) และ
[โอตตปปะ](#) การบริจาคทาน การฟังธรรม หรือการสร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์ เป็นต้น

ความมีอยู่ของเทพแยกตามอาหาร อาหารของเทพมีชื่อว่า สุราโภชนหรืออาหารทิพย์ มี
รสอันโอชะ เป็นอาหารทางจิตเนรมิตของชีวิตที่ผุดเกิดเรียกได้ว่าประสงค์เมื่อไรก็ได้รับเมื่อนั้น ชื่อ
สุราโภชนขาดก มีคุณสมบัติเลิศมากพิเศษกว่าอาหารของสิ่งมีชีวิตทั่วไป นอกจากกำจัดความหิวทาง
กายได้แล้ว ขนาดว่า “กำจัดบาปได้”

ความมีอยู่ของเทพแยกตามความสัมพันธ์กับมนุษย์ พระพุทธศาสนาได้ชี้แนวทางแห่ง
ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับเทพ ด้วยการวางท่าทีแห่งเมตตา มีไมตรีจิต อยู่ร่วมกันฉันมิตร เคารพ
นับถือซึ่งกันและกัน ในฐานะที่เป็นเพื่อนร่วมเกิด แก่ เจ็บ ตายและเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏ
มนุษย์พัฒนาตนเข้าสู่เทพได้ โดยปฏิบัติในจริยธรรม คือหิริความละอายแก่ใจ โอตตปปะ มีความเกรง
กลัวต่อบาป รุกขเทพ / รุกขธรรม เทพที่อยู่อาศัยตามธรรมชาติก็ต้องปฏิบัติธรรมเช่นเดียวกัน เรียก
เทพประจำต้นไม้ เป็นเจ้าป่าเจ้าเขาว่า รุกขเทพ ซึ่งรุกขเทพนี้ก็ต้องปฏิบัติธรรม เรียกว่า รุกขธรรม
ถ้าเทพไม่ปฏิบัติในรุกขธรรมแล้ว ก็จะทำให้ต้นไม้กลับชั่วโดยทางรากโคนของต้นไม้ขึ้นขึ้นฟ้า ส่วย
ปลายยอดนั้นปักลงดิน

บทบาทของเทพแยกเป็นกลุ่ม คือกลุ่มพิธีกรรม กลุ่มเทพในสวรรค์และกลุ่มเทพสาธุการ
กลุ่มพิธีกรรม เป็นลักษณะเทพชุมนุม มีบทสวดมนต์ทั้งเจ็ดตำนานทั้งสิบสองตำนาน โดยเริ่มจากที่
อุบาสกอุบาสิกาไหว้พระรับศีลแล้ว พระสงฆ์ที่นั่งนับจากพระองค์เป็นประธานรูปที่สามก็จะถือพัดรอง
กล่าวอัญเชิญเทพเพื่อมาร่วมฟังการสวดมนต์ของพระสงฆ์ด้วย มีอีกตอนหนึ่งที่พระสงฆ์จะแสดงธรรม
ก็จะทำพิธีอาราธนาพระสงฆ์โดยอ้างถึงท้าวสหัมบดีพรหม ที่ทำหน้าที่อาราธนาพระพุทธเจ้าให้
ตัดสินใจเผยแผ่ธรรมภายหลังตรัสรู้ใหม่ ๆ เทพแห่งพิธีกรรมบานบาน จะมีเครื่องบนบานเป็น
สิ่งมีชีวิตที่ตายและสุกแล้ว มีหัวหมู ไข่ต้ม ดอกไม้ แต่ผลไม้จะเป็นผลไม้ที่ดิบและสด ๆ หรือขึ้นอยู่กับ
องค์เคารพนั้น ๆ จะโปรดเครื่องแก้บนเป็นอะไร เทพแห่งการการสังเวย ทำพิธีนี้ขึ้นเพื่อฉลอง
ความสำเร็จ เช่นการสู้รบในสงครามได้ชัยชนะแล้วทำพิธีสังเวยด้วยสิ่งมีชีวิต เครื่องสังเวยเป็นสัตว์ชนิด
ต่าง ๆ แต่ที่นิยมนำมาสังเวยก็มีแพะ แกะ โค ลูกโค เป็นต้น เทพแห่งการการบูชาอัญญ พิธีนี้เป็นการ
ฆ่าสิ่งมีชีวิต มี แพะ แกะ โค เป็นต้น เพื่อสังเวยเทพเจ้าในโอกาสประสบความสำเร็จอย่างใดอย่าง
หนึ่ง เช่นความสำเร็จจากการสู้รบของพระราชสมัยโบราณการบูชาอัญญทำ ๕ วิธี ได้แก่ อัสวเมธ ฆ่า
ม้าบูชาอัญญ ปุริสเมธ ฆ่าคนบูชาอัญญ สัมมาปาสะ เสียงทนายด้วยไม้ลอบบง วาขเปยยะ ตีมบูชาอัญญ
และนิรคคพะ บูชาอัญญด้วยทุกอย่าง กาลต่อมา พิธีบูชาอัญญนี้ ถูกประยุกต์มาใช้ในพระพุทธศาสนา
โดยแก้คำและพิธีการด้วยการสร้างทศนาคติเสียใหม่ เป็นคำว่า พลิกกรรม ๕ ประการ คือ ๑. ญาติพลี
สงเคราะห์ญาติ ๒. อติถิพลี ต้อนรับแขก ๓. ปุพพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ ๔. ราชพลี เสีย
ภาษีอากร ๕. เทวตพลี ทำบุญอุทิศให้เทพ เรื่องนี้ ทศนาคทางพระพุทธศาสนาที่มีต่อการบนบาน
การทำพลีกรรมที่หลีกเลี่ยงการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน เปลี่ยนจากการทรมานเป็นความรักความ
เมตตา แสดงให้เห็นว่า ทางพระพุทธศาสนา ไม่ปฏิเสธเรื่องบูชา การขอพร ขอมงคล แต่จะขอเมื่อ
ตนทำบุญ รักษาศีล คือให้อาณาภพของการบุญและอานิสงส์การรักษาศีลนั้นเป็นพละปัจจัยเกื้อหนุน
ให้ประสบผลสำเร็จในสิ่งที่ตนหวัง ดังนั้น จึงเป็นที่มาของคำว่า พลิกกรรม ในทางพระพุทธศาสนา
หมายถึง การทำสงเคราะห์ ๕ อย่างดังกล่าวข้างต้น ส่วนสาธุการเทพ มีลักษณะว่า มีความรัก

ความเมตตา เป็นเทพอยู่ในกลุ่มของพระพุทธศาสนานี้ มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับพระพุทธเจ้า พระสาวก ธรรมชาติ

สารุการเทพ เป็นคำที่ตั้งขึ้นมาด้วยตนเอง ตั้งใจจะอธิบายถึงว่า เทพที่ทำหน้าที่สนับสนุนการเผยแผ่ธรรมของพระพุทธเจ้า พระอรหันตสาวก พระภิกษุสงฆ์หรือแม่มนุชย์ผู้ทำดี ก็ย่อมได้รับการแซ่ซ้องสรรเสริญจากเทพเช่นเดียวกัน ถ้าตรงกันข้ามนี้ก็ดำหนิ รังเกลียดคนนั้นโดยมนุษย์ปุถุชนที่มักทำชั่วได้ง่าย ตัวอย่างเทพที่แซ่ซ้องสรรเสริญในคราวที่พระพุทธเจ้าแสดงธรรมจกกับปวัตตนสูตรตอนท้ายเทศนาธรรม ดังความว่า “-ทวยเทพชั้นจาตุมหาราช - ชั้นดาวดึงส์ ชั้นยามา - ชั้นดุสิต - ชั้นนิมมานรดี - ชั้นปรนิมมิตวสวัตดี -ทวยเทพที่นับเนื่องในหมู่พรหมสดับเสียงของทวยเทพชั้นปรนิมมิตวสวัตดีแล้ว ก็กระจายข่าวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงประกาศแล้ว ณ ปาอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณะ พราหมณ์ เทพ มาร พรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้ “เพียงครู่เดียวเท่านั้น เสียงปาวประกาศ ได้กระจายขึ้นไปถึงพรหมโลกด้วยประการฉะนี้ ทั้งหมื่นโลกธาตุนี้ก็สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ทั้งแสงสว่างอันเจิดจ้าหาประมาณมิได้ก็ปรากฏในโลก ล่วงเทวานุภาพของเทพทั้งหลาย อีกธรรมเทศนาสูตรหนึ่ง คือมงคลสูตร ๓๘ ประการ ซึ่งถือได้ว่า มงคลสูตรนี้เกิดขึ้นได้ด้วยความช่วยเหลือของเทพก็ว่าได้

กลุ่มบทบาทของเทพในสวรรค์ชั้นกามาวจรภูมิ เทพในกามาวจรนี้ อยู่ในฐานะอันเป็นทิพย์เหนือกว่ามนุษย์ แม้จะยังเกี่ยวข้องกับกามคุณ ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส เช่นเดียวกับมนุษย์ก็ตาม แต่กามคุณ ๕ ของเหล่าเทพจะเป็นทิพย์มีความประณีตกว่ารูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัสในโลกมนุษย์ กามคุณนี้ไม่ว่าเทพหรือมนุษย์เมื่อไปเกี่ยวข้องแล้วเกิดลุ่มหลงได้เช่นกัน ดังนั้น กามคุณ ๕ จึงมีเสน่ห์ มีแรงดึงดูดให้ทั้งมนุษย์และเทพยดวณเวียนอยู่ในสังสารวัฏ ทำให้มนุษย์กับเทพยังต้องข้องเกี่ยวกันและแสดงบทบาทต่อกันในด้านต่าง ๆ

พุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อมตั้งอยู่บนหลักที่ว่า เราไม่ควรทำลายหรือเป็นเหตุให้ผู้อื่นทำลาย เนื่องจากว่าเหตุแห่งการไม่ทำลายนั้นอยู่ที่จิตของเราที่ไม่บริโศกทรัพยากรด้วยความโลภ ความโกรธ และความหลง มีหลักแห่งสัมมาอาชีวะไม่สนับสนุนให้ประกอบอาชีพที่ผิด อย่างไรก็ตาม พุทธวิธีต่อสิ่งแวดล้อมนี้ให้มีกระบวนการถอดถอนการเบียดเบียน เป็นการกระทำที่ผิดต่อธรรมชาติ พุทธวิธีเริ่มต้นด้วยความสงบและจิตที่ราบรื่น มีวิญญูณแห่งความกรุณา มีความเมตตาต่อสรรพสิ่ง การปฏิบัติเช่นนี้จะเพิ่มพูนความรับผิดชอบต่อความต้องการของมนุษย์ให้เกิดความยุติธรรม ความสมดุล ความสันติ และสร้างคุณค่าต่อธรรมชาติที่จะนำไปสู่อหิงสธรรม (non-violence)

ในที่นี้ใคร่ขอยกตัวอย่างพุทธศาสนาที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติที่จำเป็นและสำคัญต่อชีวิตโดยเฉพาะเรื่องน้ำ พืช และดิน ว่า มีตัวอย่างพุทธศาสนากับน้ำว่า “ชนเหล่าใดสร้างอาราม (สวนไม้ดอกไม้ผล) ปลูกหมั้ (ใช้ร่มเงา) สร้างสะพาน และชนเหล่าใดให้โรงน้ำเป็นทานและบ่อน้ำทั้งบ้านที่พักอาศัย ชนเหล่านั้นย่อมมีบุญเจริญในกาลทุกเมื่อทั้งกลางวันและกลางคืน ชนเหล่านั้นตั้งอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีล เป็นผู้ไปสวรรค์” เป็นที่ชัดเจนว่า พระพุทธศาสนามีทัศนะต่อน้ำที่ดี เพราะเล็งเห็นความบริสุทธิ์ของน้ำที่ต้องปราศจากของเน่าเสียมีปัสสาวะหรือขยะ น้ำลาย น้ำสกปรก หรือเน่าเสีย สิ่งเหล่านี้จะเป็นมลพิษอันตรายต่อสัตว์น้อยใหญ่ในน้ำได้ ตามที่พระพุทธองค์ตรัสในสีกขาบทวิภังค์ ว่า “ภิกษุใดมิใช่ผู้อาวุส ไม่พึงถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนขะพะลงในน้ำ ภิกษุใดอาศัยความไม่เอื้อเฟื้อ มิใช่ผู้อาวุส ถ่ายอุจจาระปัสสาวะหรือบ้วนขะพะ ลงในน้ำ ต้องอาบัติทุกกฏ” พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมมีกถาเพราะเรื่องนี้เป็นต้นเหตุ แล้วรับสั่งกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้ภิกษุผู้เป็นใช้ถ่ายอุจจาระบ้างปัสสาวะบ้าง บ้วนน้ำลายบ้าง ลงในน้ำได้

แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขา และแสดงอนุบัญญัติ ว่า “พึงทำความสำเหนียกว่า เราไม่เป็นไช้จักไม่ถ้อยอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ” พระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามภิกษุพราภของเขี้ยวว่า “พีช ภิกษุสำคัญว่าพีช ตัดเองก็ดี ให้คนอื่นตัดก็ดี ทำลายเองก็ดี ให้คนอื่นทำลายก็ดี ต้มเองก็ดี ให้คนอื่นต้มก็ดี ต้องอาบัติปาจิตตีย์” พระผู้มีพระภาคพุทธเจ้าทรงดำริว่า โมฆะบุรุษทั้งหลาย โฉนพวกเธอจึงตัดบ้าง ใช้ให้ตัดบ้างซึ่งต้นไม้เล่า โมฆะบุรุษทั้งหลาย เพราะพวกชาวบ้านมีความสำคัญว่าต้นไม้มีชีวะ โมฆะบุรุษทั้งหลาย การกระทำอย่างนี้ มิได้ทำคนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใส หรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นได้เลย แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุทั้งหลายยกสิกขาบทขึ้นขึ้นแสดงดังนี้ จึงทรงบัญญัติว่า “ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ เพราะพราภกฏคาม”

พุทธศาสนากับดิน ตามคติทางพระพุทธศาสนา คือสิ่งที่อยู่ในดินนั้นคือสิ่งมีชีวิต เมื่อภิกษุขุดดินลงไปย่อมมีผลกระทบทำอันตรายสิ่งมีชีวิตในดินนั้นอย่างแน่นอน สิ่งข้อนี้ก็เป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้วที่บัญญัติไว้เป็นข้อแรกในศีล ๕ ว่า “เรา จะสมทานงดเว้นจากการทำลายชีวิตให้ตกลงไป” วินัยมหาวิภังค์ พระมหาโมคคัลลานะแปลงสีหนาทในเรื่องของพื้นดินซึ่งพื้นดินนั้นเป็นอาหารอันโอชะสำหรับเวลาข้าวยากมากแพง ชาวเมืองล้มตายกันกระดุกขาวเกลื่อน ยากที่พระอรียะจะบิณฑบาตยังชีพได้ พระพุทธเจ้าข้า พื้นดินได้มหาปฐพีนี้มีโอชะ มีรสอร่อย เหมือนน้ำผึ้งหวานที่ไม่มีตัวอ่อน ขอประทานพระวโรกาส ข้าพระพุทธเจ้าจะพลิกแผ่นดิน เพื่อให้ภิกษุทั้งหลายได้ฉันจวันดิน” แต่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตเพราะเห็นสัตว์น้อยใหญ่ที่จะตายไป

พระพุทธศาสนาคือธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า ไม่ใช่ปฏิบัติแต่มนุษย์เท่านั้น หากแต่เทพต้องปฏิบัติด้วย ดังนั้น ธรรมะ เป็นเกณฑ์แยกความเป็นมนุษย์กับเทพแม้กระทั่งสัตว์ การปฏิบัติต่อธรรมชาติตามที่ปรากฏในคัมภีร์นี้ นอกจากจะเอื้ออำนวยต่อธรรมชาติ สิ่งมีชีวิตในธรรมชาติแล้วยังเป็นกิจกรรมแห่งการปฏิบัติธรรมเพื่อนำทางเข้าสู่สภาวะธรรมของมนุษย์และเทพนั่นเอง

จริยธรรมของเทพ คือจริยธรรมที่เทพปฏิบัติเป็นประจำ ซึ่งจริยธรรมนี้ ทำให้ได้กำเนิดเทพและให้เทพดำรงสถานะอยู่ได้ จริยธรรมนี้มีผลดีต่อบุคคล ต่อสัตว์ ต่อพระพุทธศาสนาและธรรมชาติ ปัญหาว่าจริยธรรมอะไรที่เหล่าเทพนั้นปฏิบัติ ปัญหาข้อนี้จะตอบได้ว่า จริยธรรมข้อบุญกิริยาวัตถุ ๓ ประการ คือ ทานมัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยทาน สิลมัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยศีล และภาวนามัยบุญกิริยาวัตถุ บุญกิริยาวัตถุที่สำเร็จด้วยภาวนาบุญกิริยาวัตถุ ๑๐ ประการ คือ ทานมัย คือ การทำบุญด้วยการให้ปันสิ่งของ สิลมัย คือ การทำบุญด้วยการรักษาศีลหรือประพฤติดี ภาวนามัย คือการทำบุญด้วยการเจริญภาวนาคือฝึกอบรมจิตใจ อปายณมัย คือการทำบุญด้วยการประพฤติอ่อนน้อม เวยยาวัจฉมัย คือการทำบุญด้วยการชวนชวนรับใช้ ปัตติทานมัย คือการทำบุญด้วยการเฉลี่ยส่วนแห่งความดีให้แก่ผู้อื่น ปัตตานุโมทนา มัย คือการทำบุญด้วยการยินดีในดีความดีของผู้อื่น ธรรมัสสนมัย คือการทำบุญด้วยการฟังธรรมศึกษาหาความรู้ ธรรมเทศนามัย คือการทำบุญด้วยการสั่งสอนธรรมให้ความรู้ ทิฐุชุกัมม คือการทำบุญด้วยการทำความเห็นให้ตรงสัมปทา ๕ ประการ คือ สิลสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยศีล ฉันทสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยฉันทะ อตตสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยตนมี จิตสมบุรณ์ ทิฐุสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยความเห็นชอบและอัปมาทสัมปทา คือความถึงพร้อมด้วยความไม่ประมาท เทวธรรม ๒ หรือธรรมโลกบาล คือ หิริและโอตตปปะและวัตรบท ๗ ประการ คือ พึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต พึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต พึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต ไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต พึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคน เป็น

ประจำ มีมือชุ่มเป็นนิตย ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการ แจกจ่ายทานตลอดชีวิต ฟังพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต ไม่ฟังโกธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัด โดยฉับพลันทันที นอกจากนี้ เทพมีคุณค่าทางจริยธรรมด้วย คือประโยชน์ที่ได้รับจากการปฏิบัติใน จริยธรรมของเทพต่อบุคคล ต่อธรรมชาติและพระพุทธศาสนา มงคลสูตร ๓๘ ประการ ถือว่าเป็น บทบาทของเทพที่มีส่วนผลักดันให้เกิดขึ้น นั่นคือว่า ในอีกมุมหนึ่งทำให้เราได้เห็นบทบาทของเทพใน การกิจของพระพุทธเจ้า ในคัมภีร์วิมานวัตถุ ยังได้รวบรวมเรื่องราวการถามตอบระหว่างพระมหาโมค คัลลანะกับเหล่าเทพผู้ได้วิมานต่าง ๆ กัน หรือบางครั้งเทพผู้ได้วิมานนั้น ๆ ได้มากราบทูลเล่าความดี ที่ทำไว้ต่อพระพุทธเจ้า ซึ่งรวมแล้วมีจำนวนถึง ๘๔ ราย โดยภาพรวมแล้วเป็นการแสดงผลของการทำ ความดีประการต่าง ๆ เช่น แสดงความเคารพนบถน้อมต่อท่านผู้ทรงศีลบ้าง ถวายทานบ้าง รักษาศีล บ้าง ฟังธรรมบ้าง บำเพ็ญสาธารณประโยชน์บ้าง หรือบางครั้งก็ดำรงอยู่ในคุณธรรม เช่น การไม่โกรธ บ้าง จริยธรรมของเทพนี้ทำให้ผู้ปฏิบัติตามเกิดคุณค่าความรู้ เกิดแหล่งจริยธรรม การเป็นมิตรกับป่า เกิดจริยธรรม ๓ ราศีของเทพ เป็นต้น

จากการประมวลเรื่องเทพหรือเทพแล้ว ทำให้ทราบว่าเทพประจำธรรมชาติก็ได้แก่ ประเภทอุปติเทพ ส่วนสมมติเทพกับวิสุทธิเทพจะไม่ประจำอยู่ตามธรรมชาติ มีดิน น้ำ ลม ไฟหรือ สลิตอยู่ตามไปไม้ ต้นไม้ไม่ได้โดยตรง แต่จะเกี่ยวเนื่องด้วยธรรมชาติเสมอคืออาศัยธรรมชาติ ถือ ธรรมชาติว่าสำคัญแก่ชีวิต ธรรมชาติเป็นนายของตน และตนไม่ใช่ นายของธรรมชาติถือเช่นนี้ ดังนั้น เป็นการแสดงคัมภีร์ที่เทพแสดงจริยธรรมต่อพระพุทธศาสนา ทั้งเป็นศาสนบุคคล ศาสนสถานอื่น ๆ

ความที่ว่า จงตัดป่า แต่อย่าตัดต้นไม้นั้น นั่นคือว่า รุกขเทพ เป็นเทพประจำต้นไม้ เรียกว่าผู้รักษาดูแลต้นไม้หรือป่าไม้นี้ ความข้อนี้ให้เข้าใจว่า ต้นไม้กับป่าไม้นี้ให้เป็นเรื่องเดียวกัน เพราะ บางครั้งเมื่อเราพูดถึงป่าก็หมายถึงต้นไม้ ถ้าเราพูดถึงต้นไม้นี้ก็หมายถึงป่า ในพระไตรปิฎก มีตอนหนึ่ง พระพุทธเจ้าตรัสเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลาย ว่า “ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงตัดป่า แต่อย่าตัด ต้นไม้ เพราะภัยย่อมเกิดจากป่า เธอทั้งหลาย ครั้นตัดป่า และหมู่ไม้ในป่าแล้ว จงเป็นผู้ไม่มี ป่าอยู่เกิด トラบไค บุรุษยังไม่ตัดหมู่ไม้ในป่า แม้เพียงเล็กน้อยในสตรีทั้งหลาย トラบนัน เขาย่อมมีใจผูกพัน เหมือนลูกโคที่ยังตึมนมมีใจ ผูกพันในแม่โค ฉะนั้น”

ตามความในคัมภีร์ข้างต้น คำว่าป่า หมายถึงกิเลส มีรากจะเป็นต้น คำว่า หมู่ไม้ในป่า หมายถึงกิเลสอื่น ๆ ที่ให้วิบาก หรือที่ให้เกิดในภพต่อ ๆ ไป อีกประการหนึ่งคือ คำว่ารากะ ในที่นี้ ท่านมุ่งรากะในสตรี และトラบไคที่ยังละไม่ได้ ก็จะอุปมาเหมือนลูกโคที่ยังไม่หย่านม ซึ่งจะไม่ยอมห่าง จากแม่โคได้เลย

ปัญหา ๓ ราศี เป็นปัญหาจริยธรรม ๓ ข้อที่กบิลพรหมกับธรรมบาลกุมารทั้งสองนี้ทาย กันโดยมีเศียรเป็นเดิมพัน เป็นปัญหาที่เกิดขึ้นในตำนานประเพณีสงกรานต์ที่ถือเป็นจุดหลักของ ตำนานสงกรานต์ทีเดียว คือปัญหาข้อที่ ๑ ตอนเช้า ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่าอยู่ที่โบหน้า หมายถึง เวลา ตื่นนอนตอนเช้า ต้องทำให้เกิดราศีด้วยการล้างหน้า ปัญหาข้อที่ ๒ ตอนกลางวัน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่าอยู่ที่อก หมายถึงว่า เมื่ออากาศร้อน ให้น้ำน้ำเย็นลูบอก กลางวันอากาศร้อนจัด ทำให้ใจเรา ร้อน โมโหง่ายไปตามด้วย ดังนั้น ให้ใช้น้ำเย็นหมายถึงน้ำแห่งขันติธรรม เมตตาธรรม เพื่อระงับยับยั้ง อารมณ์ร้าย ๆ นั้น ปัญหาข้อที่ ๓ ตอนกลางคืน ราศีอยู่ที่ไหน ตอบว่า อยู่ที่เท้า หมายถึงให้ล้างเท้า ก่อนเข้านอน เพราะเมื่อกลางคืนไปเที่ยวเตร่เฮฮากลับมาเข้านอน ต้องล้างเท้าก่อนเข้านอน เพื่อไม่ให้ เท้าเปื้อนเปรอะที่หลับที่นอน อันเป็นที่มาของเชื้อโรค เช่น กาฬโรค อหิวาตกโรค ปัญหาจริยธรรม ๓ ราศี จะมีผลต่อการสร้างระเบียบวินัยให้แก่เด็ก สร้างสุขพลานามัยแก่ชีวิตนั่นเอง

สมมติเทพ มีธรรมประจำพระองค์อย่างหนึ่ง เรียกว่า ราชธรรม หรือทศพิธราชธรรม ซึ่งราชธรรมนี้เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไป เนื่องจากพระเจ้าแผ่นดินทุกพระองค์ไทยปฏิบัติธรรมข้อนี้มิได้ขาด ทำให้แผ่นดินไทยร่มเย็น ฟ้าใส ใจเบิกบาน พระองค์เป็นเอกอัครเรืองชลประทาน เรื่องฟ้าฝนสร้างทฤษฎีฝนหลวงขึ้นเป็นแห่งแรกของโลก ทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการนี้เป็นปัญหาของพญาหงส์ทูลถามพระราชอา

ราชธรรม ๑๐ ประการข้างต้นนี้ พระองค์ปฏิบัติจนกลายเป็นวัฒนธรรมไทย โดยเฉพาะข้อมัททวะ ความอ่อนโยน คือมีอัธยาศัยไมเย่อหยิ่งหยาบคาย กระด้างถือองคค์ มีความสง่าเกิดแต่ท่วงทีกิริยาสุภาพ นุ่มนวล ละมุนละไม ได้ความรักภักดีแต่มีขาดยาเกรง พระองค์ทรงห่วงใยพสกนิกรยินดีพระหฤทัยรับเรื่องทุกข์เรื่องสุขของไพร่ฟ้า ข้าแผ่นดิน แผ่นน้ำพระหฤทัยแห่งเมตตาไปอย่างไม่มีประมาณแก่อาณาประชาราษฎร์

คำว่า พระราชา แปลว่าผู้ยังประชาชนให้อยินดี คืออินในความที่พระราชาปฏิบัติธรรมในราชธรรม ๑๐ ประการ ในราชสังคหวัตถุ ๔ ประการ พระราชารักประชาชน พระราชาบำรุงเลี้ยงประชาชน และก็ได้ทำตามที่ประชาชนต้องการให้เป็น ดังความในบทสวดปฐิตทานคาถาพร้อมคำแปลว่าสัมมา ธารัง ปะเวจฉันโต กาลเ เทโว ปะวัสสะตุ ฝนจงเพิ่มในอุทกธาร ตกต้องในกาลโดยชอบ วุฑฒิกาวายะ สัตตานัง สะมิทัง เนตุ เมทะนิง จงนำไปซึ่งเมทนีดล ให้สำเร็จประโยชน์เพื่ออันบังเกิดความเจริญแก่สัตว์ทั้งหลาย มาตา ปิตา จะ อัคระชัง นิจจัง รักขันติ ปุตตะกัง มารดาและบิดาย่อมถนอมบุตรน้อย อันบังเกิดในตนเป็นนิตยฉันโต เอวัง ธัมเมนะ ราชาโน ปะชัง รักขันตุ สัพพะทา ฯ ขอพระราชารักทั้งหลาย จงทรงรักษาประชาราษฎร์โดยชอบ ในกาลทั้งปวงนั้น เทอญ ฉัณนั้น

ราชธรรม ๑๐ ประการนี้ มิใช่แต่จะปฏิบัติเฉพาะพระราชาเท่านั้น ในความหมายจริง ๆ แล้ว จะมิผลไปถึงข้าราชการด้วย เพราะข้าราชการคือผู้ปฏิบัติงานแทนพระองค์ ทำงานต่างพระเนตรพระกรรณของพระองค์ เพราะงานในประเทศมีมาก ประชากรก็เยอะ พระองค์ไม่สามารถทำให้ทั่วถึงได้ จึงมอบให้บุคคลผู้ทำหน้าที่แทนหรือข้าราชการที่กระจายอยู่ทุกหนทุกแห่งของประเทศนี้แหละทำหน้าที่จึงจะทั่วถึงได้ แต่ในการปฏิบัติงานของข้าราชการนั้นถือจริยธรรมอะไร นั่นก็คือถือจริยธรรมตามที่พระราชาถือปฏิบัติ คือราชธรรม ๑๐ นั้นเอง ดังนั้น คุณค่าของการปฏิบัติในจริยธรรมขึ้นก็ย่อมให้ไพร่ฟ้าหน้าใส ประชากรก็สุขใจ

การพัฒนาชีวิต ตามที่นิยามไว้ว่า การได้พัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของประกอบด้วยเทวธรรม: หิริและโอตตปปะ และเทวธรรม : วัตรบท ๗ และการพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพที่สัมพันธ์กับบรรพชาติและพระพุทธานุภาพ คำว่า สังคมไทย หมายถึง พุทธศาสนิกชนและผู้ถือพิธีกรรมตามประเพณีของพระพุทธศาสนา การศึกษาค้นคว้าในหัวข้อนี้ มุ่งเน้นกล่าวถึงคุณค่าทางจริยธรรมของเทพที่มีผลต่อการพัฒนาชีวิตของสังคมไทย โดยแยกเป็น ๒ ประการหลัก ๆ คือ ๑) การพัฒนาชีวิตในจริยธรรมของเทพ (เทวธรรม, วัตรบท) ๒) การพัฒนาชีวิตตามจริยธรรมของเทพจากธรรมชาติ การพัฒนาชีวิตในจริยธรรมของเทพ (เทวธรรม, วัตรบท) เป็นจริยธรรมของเทพกำหนดเอาเทวธรรมหรือสุกขธรรมหรือธรรมโลกบาท กล่าวคือหิริและโอตตปปะ อีกข้อหนึ่งคือ วัตรบท ๗ ประการ มีบำรุงเลี้ยงมารดาบิดาตลอดชีวิตเป็นต้น มีการการไม่โกรธเป็นที่สุด

การพัฒนาชีวิตในจริยธรรมของเทพที่สัมพันธ์กับบรรพชาติ ผู้วิจัยกำหนดเอาธรรมชาติหลัก ๆ ที่เทพสถิตและมีบทบาทกับบรรพชาตินั้น ๆ ทำให้มีผลเกิดจริยธรรม เช่นปฐมบัญญัติวินัยสงฆ์และประชาชนถือเป็นจริยธรรมในฐานะประเพณีอื่น ๆ ที่มีอิทธิพลมาถึงปัจจุบันมากมาย ซึ่ง

ธรรมชาติหลัก ๆ ในหัวข้อนี้ ๑) จริยธรรมของเทพกับป่า ๒) จริยธรรมของเทพจากกับบนอากาศ ๓) จริยธรรมของเทพกับข้าว ๔) จริยธรรมของเทพกับน้ำ ๕) จริยธรรมของเทพกับฝน ๖) จริยธรรมของเทพกับธรรมชาติอื่น ๆ เทพแห่งป่า เรียกว่ารุกขเทพ มีสาระสำคัญคือต้องปฏิบัติในรุกขธรรมด้วยการยอมให้ตามต้องการในการนำรากของต้นไม้ไป ในการนำเปลือกไป ในการนำไปไป ในการนำดอกไป ในการนำผลไป และเทพไม่พึงดีใจหรือเสียใจเพราะการกระทำนั้น ๆ ประการสำคัญของรุกขเทพคือมีส่วนสำคัญในการบัญญัติวินัยสงฆ์ของพุทธเจ้าในเรื่องภูตคามวรรค ห้ามภิกษุสงฆ์ตัดบ้างให้ตัดบ้าง หากละเมิดต้องปาจิตตีย์ ในกรณีที่มีผลถึงสูญเสียอวัยวะ

เทพแห่งนาคอากาศ อันมีจันทร์เทพ สุริยเทพซึ่งมีศัตรูที่มักถูกพระราหูอม ราชูนี้มีอำนาจมาก ขนาดว่าดวงจันทร์ ดวงอาทิตย์สามารถจะถูกกลืนได้ ศัตรูของเทพบุตรทั้ง ๒ คือ อสุรินทราหูหรือพระราหูซึ่งมักจะจับจันทร์เทพบุตรและสุริยเทพบุตรมาอมอยู่เสมอในคราที่ถูกอมนั้นจะทำให้โลกมืด ซึ่งเทพบุตรทั้ง ๒ ต่างรู้สึกกลัวจนต้องกล่าวอ้ออ่างถึงพระพุทธรูป อสุรินทราหูได้ยินพระพุทธรูปแล้วจึงยอมปล่อย นี่ก็แสดงว่า พระพุทธศาสนามีบทบาทต่อกันเทพด้วยเช่นกัน

เทพแห่งข้าว มีชื่อแม่พระโพสพ เป็นเทพที่ชาวไทยให้ความเคารพนับถือด้วยการแสดงความกตัญญูตเวที เพราะข้าวกล้าในไร่นานั้นเป็นเมล็ด เติบโตถึงเก็บนำเข้ายุ้งฉางได้เพราะมีเทพนามว่าพระแม่โพสพประจำอยู่ดูแลรักษาอยู่ เพื่อเลี้ยงชีวิตคนและสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ดังนั้น ถ้าถามคุณประโยชน์ของข้าวแล้วต้องบอกว่า ทุกอย่างมารวมลงที่ข้าวนี้เอง เมื่อทำไร่นาเก็บเกี่ยวนำเข้ายุ้งฉางแล้วก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าวคือเรียกขวัญข้าวที่ดูแลรักษาในไร่นานั้นให้มาอยู่ดูแลในยุ้งฉางต่อไปนั่นเอง

เทพแห่งน้ำ เรียกว่าพระแม่คงคา ตามคติของไทยจะแสดงความขอบคุณเทพแห่งน้ำนี้ด้วยเครื่องสักการบูชา คราวที่ปักเครื่องสักการบูชาไม่ได้ก็ทำเป็นกระทงปักเครื่องสักการบูชาแล้วลอยไป ตามคติของพราหมณ์จะเน้นไปด้านการขอพร ขอมาต่อเทพเจ้า เน้นไถ่บาปโดยการใช้เครื่องสักการะเรียกอารตี และร่วมในพิธีต่างๆ เพื่อบูชาพระแม่คงคาหรือเป็นสื่อกับเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ส่วนชาวจีน ถือว่าเทพแห่งน้ำเป็นเทพเจ้าผู้ใจดี มีคุณธรรมให้ความช่วยเหลือให้พ้นอันตรายจากการถูกน้ำท่วม

เทพแห่งฝนของไทยมีชื่อว่าพญาแถน คนไทยแสดงความการขอบคุณ สำนานบุญคุณต่อพญาแถนที่ให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล หากฝนแล้งก็จะทำพิธีขอฝนกับพญาแถนด้วยการสร้างบั้งไฟแล้วจุดขึ้นไปถึงพญาแถนเพื่อขอประทานฝนให้ตกลงมาแก่มนุษย์ ตามคติทางพระพุทธศาสนาและศาสนาพราหมณ์นั้นมีชื่อว่าพระพิรุณเทพ

เทพแห่งธรรมชาติอื่น ๆ มีขรเทพ เป็นต้น ซึ่งคนไทยนิยมเคารพบูชาด้วยการสร้างศาลให้อยู่ประจำ เรียกว่าศาลพระภูมิเจ้าที่ไว้หน้าบ้าน ตามชนบทนั้นนิยมทำหิ้งบูชาไว้มุมบ้าน สักการบูชาด้วยข้าวตอก ดอกไม้ในวันพระ ถือว่าเทพนี้เป็นเจ้าของบ้านเรือน ดูแลรักษาให้บ้านปลอดภัยจากโจรผู้ร้าย ไฟไหม้ น้ำท่วม แผ่นดินไหว เป็นต้น ดังนั้น เทพทุกเทพจะรักมนุษย์ ช่วยมนุษย์ผู้ไหว้ดีพลีลูก มีจริยธรรมในการอยู่ร่วมกับเทพ ไม่กล้าทำความชั่ว เพราะเกรงเทพจะพิโรธ มีส่วนให้มนุษย์มีจริยธรรมเกิดคุณค่าต่อสังคม ส่งผลสู่การพัฒนาชีวิตได้อย่างดี

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๑) ข้อเสนอแนะการนำไปใช้

ผู้วิจัยขอเสนอแนะในการนำรายงานวิจัยนี้ไปใช้ เพราะได้แสดงรายละเอียดเรื่องราวของบทบาทของเทพ สถานะของเทพ ความสัมพันธ์ของเทพต่อมนุษย์ในแง่อายุ การจุติ การเกิด รวมถึงคุณค่าทางจริยธรรมที่ได้รับจากการปฏิบัติในจริยธรรมของเทพ ซึ่งส่งผลต่อมนุษย์ ทำให้มนุษย์ได้รู้และปฏิบัติตาม เป็นการพัฒนาตนสู่ภพภูมิที่สูงขึ้น ชื่อว่าเทพนั้น ผู้วิจัยได้แสดงลักษณะของเทพโดยละเอียดว่าเทพนั้นมีลักษณะเป็นเทพขุมนม เพื่อร่วมฟังธรรม ฟังการสวดมนต์ของมนุษย์ เทพจำพวกหนึ่งได้แก่เทพในสวรรค์ชั้นกามาวจร มีบทบาทสำคัญยิ่ง โดยเฉพาะชั้นจาตุมหาราชที่มีท้าวจตุโลกบาทเป็นผู้อารักขารักษาทิศทั้ง ๔ และอีกเทพคือเทพเทพสาธูการ ชนิดนี้มักคอยซื้อขมยินดีกับการทำความดีของคนอื่น โดยเฉพาะต่อพระพุทธเจ้า เมื่อเทศนาจบลงก็จะพากันแซ่ซ้องสรรเสริญ ดังกระหึ่มทั่วฟ้า โดยเฉพาะปฐมเทศนา ภายหลังที่พระพุทธเจ้าแสดงจบก็มีเทพในหมื่นโลกธาตุได้พากันแซ่ซ้องสาธูการพร้อมกัน เสียงดังกระหึ่ม สั่นหวั่นไหว สะท้านทั่วโลกธาตุ แต่ไม่ใช่เสียงดังเหมือนฟ้าร้องฟ้าผ่าที่น่าหวาดน่ากลัวทำให้แตกต่างอย่างนี้ แต่เสียงสาธูการของเทพน่าจะดังนุ่มนวล ตีมีด้าหัวใจ ดั่งน้ำเซาะทราย แถมยังไพเราะเพราะพริ้งอีกต่างหาก

เทพเป็นแม่แบบแห่งจริยธรรม คือเทพจะปฏิบัติในทวารธรรม กล่าวคือหิริและโอตตปปะ เป็นกฎในกฎนอกใจ ที่จะควบคุมความประพฤติทั้งในที่ลับและที่แจ้ง มีอานุภาพมากเพราะสามารถคุมพฤติกรรมของคนได้ทั้งโลก ซึ่งต่างจากกฎหมายที่ควบคุมพฤติกรรมคนได้เฉพาะที่โล่งแจ้งเท่านั้น ถือถ้าคนทำผิดนั้นไม่มีใครรู้เห็น คนนั้นก็รอดไป ที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ วัตรบท ๗ ประการ ถือเป็นหลักจริยธรรมของเทพ ที่มนุษย์ผู้ปรารถนาพัฒนาชีวิตถึงขั้นเป็นเทพก็ต้องปฏิบัติให้ครบถ้วน แท้จริงก็เป็นหลักจริยธรรมพื้น ๆ เช่นว่าอดทน วาจาสัตย์ วาจาอ่อนหวาน กตัญญู แต่ปัญหาว่าทำไมสม่ำเสมอ

เป็นที่ทราบดีว่า พระพุทธศาสนานั้นถือกรรมเป็นกำเนิด เป็นทายาท ถือกรรมเป็นเผ่าพันธุ์ เป็นที่พึ่ง พึ่งตนเอง ไม่สอนให้เชื่ออำนาจศักดิ์สิทธิ์ แต่ใฝ่เล้าสังคมจึงถือและปฏิบัติกับพิธีกรรมอันนี้ นั่นเป็นเพราะว่าเป็นพระพุทธรศาสนาแบบไทย ๆ กระมัง ที่ยังถือ ยังเชื่อ และปฏิบัติกับพิธีกรรมอันนี้อยู่ ซึ่งผู้วิจัยใคร่แจ้งว่า ก็การวิจัยเรื่องนี้เป็นเรื่องจำที่ต้องศึกษาเพื่อหาทางออกให้สังคมไทย เพื่อปลดพันธนาการอันนี้ออกไปให้พบแสงสว่างแห่งธรรมคือปัญญา ซึ่งได้ตั้งจริยธรรมเชิงพุทธเข้ามาเป็นสติ สร้างปัญญาให้เข้าใจสัจธรรมแห่งชีวิตและธรรมชาติ

ขึ้นชื่อว่าชีวิตแล้วจะมีทั้งชีวิตที่เป็นกายภาพที่เรามองเห็น กับชีวิตที่เป็นจิตวิญญาณ มองไม่เห็นเป็นรูป ถ้ามีใครถามเทพมีจริงหรือไม่ ถ้าตอบตามที่กล่าวในงานวิจัยนี้มาแต่ต้น ต้องบอกว่ามีจริง ดังที่พระพุทธเจ้าถือเป็นพุทธกิจข้อหนึ่งที่ว่า อหัมมรตเต เทวปญฺหนํ ตอนกลางคืนพระพุทธเจ้าจะตอบปัญหาให้แก่เทพที่สงสัยในธรรมบ้าง ข้อฟ้องร้องของเทพบ้าง นอกจากนี้เทพยังแสดงจริยธรรมด้วยบทบาทแซ่ซ้องสาธูการกับการแสดงธรรมจบของพระพุทธเจ้าในปฐมเทศนาบ้าง แสดงการช่วยเหลือชาวเมืองสาวัตถีที่สงสัยเรื่องมงคล จนได้มงคลสูตรจำนวน ๓๘ ข้อ และที่สำคัญอย่างหนึ่งคือเทพเป็นต้นบัญญัติสิกขาบทชื่อว่าภูตคามวรรคอีกด้วย

เมื่อรู้ว่าเทพมีจริง มีอยู่ในลักษณะต่าง ๆ แล้ว ปัญหาว่าจะอยู่กับเทพอย่างไร จะปฏิบัติตนอย่างไรต่อเทพจึงจะเป็นที่โปรดปรานได้ วิธีง่าย ๆ ที่จะปฏิบัติต่อเทพ คือ ไหว้ดี พลีบุญ ทำบุญ

ให้ท่าน ปฏิบัติในจริยธรรมของเทพ ท่านก็โปรดปรานแล้ว เทพเป็นสื่อที่ดี น่าอบอุ่นใจ ไม่น่ากลัว ไม่น่าสยดสยอง ต่างจากพวกมาร เปเรต อสุรกาย ผี ที่เป็นสื่อแห่งความน่ากลัวด้วย ซึ่งเขาเหล่านี้จะอาศัยกุศลผลบุญที่มนุษย์ทำบุญอุทิศไปให้ ถ้าไม่ได้รับก็จะแสดงการรังครวญ ดังที่ปรากฏแก่พระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งต่างจากเทพที่ไม่หลอกหลอนให้น่ากลัวอะไร กลับจะเป็นมิตร ชอบ ชื่นชมในการทำดีของมนุษย์อีกด้วย

๒) ข้อเสนอแนะการวิจัยครั้งต่อไป

ในการทำวิจัยครั้งต่อไปนั้น ผู้วิจัยเสนอประเด็นที่น่าศึกษาไว้ โดยคัดเลือกเรื่องเทพเป็นรายตน โดยเฉพาะพระอินทร์ ถือว่ามีบทบาทอย่างมาก เพราะเป็นเทพองค์แรกสุดของศาสนาพราหมณ์ ต่อพระพุทธศาสนาถือในนามว่า ท้าวสักกเทวราช มีคุณสมบัติพิเศษคือแปลงเพศ แปลงร่างเป็นชีวิตต่าง แม่นก กา ไก่ฯ ก็ได้ แม้จะเป็นเรื่องเทพ แต่ก็วิจัยให้เป็นเชิงวิทยาศาสตร์มากขึ้น แต่ประเด็นที่ไม่ควรมองข้ามคือ ต้องประยุกต์ให้เข้าหลักจริยธรรมเชิงพุทธ ดังนี้

- (๑) ศึกษาวิเคราะห์คุณค่าทางจริยธรรมการปฏิบัติตนต่อพิธีกรรมในศาสนาต่าง ๆ
- (๒) ศึกษาวิเคราะห์เจตภูตในพระพุทธศาสนาและยุคที่ใช้ในสังคม
- (๓) อิทธิพลของพิธีกรรมทางความเชื่อที่มีผลต่อการพัฒนาจิตใจของสังคม
- (๔) ศึกษาวิเคราะห์ความมีอยู่ของเทพ ผี มาร และคุณค่าทางจริยธรรมตามแนวปรัชญา
- (๕) ศึกษาความเชื่อและผลจากการเข้าพิธีสะเดาะเคราะห์ต่อชะตา
- (๖) คุณค่าและประโยชน์ของความเชื่อในพิธีกรรมทางศาสนาและไม่ใช้ศาสนา

๓) ข้อเสนอจากทัศนะของผู้วิจัย

สังคมไทยปัจจุบันนี้นิยมเสริมชะตาชีวิตและอนาคตด้วยพิธีกรรมเพื่อให้เทพไท่เทวาช่วยด้วยความเชื่อว่า สรรพสิ่งมีเทพเจ้า เทพ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ครอบครองอยู่และคุ้มครองรักษาให้รอดปลอดภัย รับรู้การกระทำของมนุษย์ ในเมื่อได้รับผลจากการข้อร้องแล้วที่ตนปรารถนาแล้วก็คิดจะตอบสนองคุณความดีของเทพเหล่านั้น อันเนื่องจากอิทธิพลของพระพุทธศาสนาที่สอนให้กตัญญูต่อบุคคลหรือสิ่งที่ให้คุณแก่ตน อันที่จริงแล้ว ความเชื่อแบบนี้ก่อนพระพุทธศาสนากำเนิด

ผู้วิจัยได้ประมวลผลแล้ว เห็นว่า พระพุทธศาสนาและชาวพุทธซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาไม่ใช่มุ่งเน้นจะเรียนรู้หลักธรรมคำสอนเท่านั้น ยังมีหวังพึ่งอำนาจศักดิ์สิทธิ์ โดยยกให้เทพไท่เทวา พระอาจารย์ผู้คงขลังต่าง ๆ มีฤทธิ์มีเดชคอยบันดาลให้โชคให้ลาภด้วย เรื่องนี้ ถ้าเป็นการสมมติฐานของผู้วิจัยแล้วก็ตรงตามที่สมมติฐานเลยว่า ชาวพุทธไทยมีระดับนับถือพระพุทธศาสนากัน ๓ ระดับชั้นของต้นไม้ กล่าวคือ

๑. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาระดับสะเก็ด (ของต้นไม้) หมายถึง ระดับชาวบ้านที่ยึดมั่นในเรื่องบุญ-บาป มีความเป็นคนอนุรักษวัฒนธรรมประเพณีไว้สูง บางคนแม้จะอ่านหนังสือไม่ออก แต่ก็เคารพศรัทธาในพระพุทธศาสนา เชื่อบุญทำกรรมแต่ง เชื่อในนรกสวรรค์ เชื่อในพิธีกรรมหมั่นทำบุญตักบาตร เชื่อในการบวชบวชบาลกล่าว เชื่อในความแปลกแหวกแนวทางธรรมชาติ เช่นต้นออกหัวปลีกล้างลำตัน เรียกว่าเชื่อตามฤกษ์ตามประเพณีสืบ ๆ มา

๒. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาระดับกระพี้ หมายถึง ระดับชาวบ้านที่อยู่ในถิ่นเจริญ อยู่ใกล้วัดที่มีการเทศน์ การบรรยายธรรม ให้ความรู้มีศรัทธาที่ถูกต้อง ไม่นั่นแต่เรื่องพิธีกรรมมากมายจนลืมนึกถึง

เผยแผ่คำสอนทางศาสนา ความจริงชาวบ้านระดับนี้มีโอกาสได้ศึกษาเรียนรู้ดีกว่าระดับกระพีที่สำคัญ คือมีเหตุผลในการความเชื่อศรัทธาดี

๓. ผู้นับถือพระพุทธศาสนาในระดับแก่น หมายถึง ระดับชาวบ้านที่อยู่ในแวดวงการศึกษา มีระดับความรู้ขั้นครูอาจารย์หรือได้ศึกษาเรียนรู้ธรรมะมากพอสมควร แต่ยอมรับในกิจกรรมทางศาสนา แม้จะเป็นพิธีกรรมก็ยอมรับได้ และเข้าใจเหตุผลของการกระทำและเหตุที่เชื่อตามหลักวิชาการที่เป็นทางออกของสังคมอันจะนำไปสู่สันติภาพทุกระดับชั้น ตั้งแต่ครอบครัว หมู่บ้าน องค์กร จนถึงระดับประเทศก็ได้

ถามว่า ผู้นับถือทั้ง ๓ ระดับของชาวบ้านข้างต้นนี้ ระดับใดสำคัญกว่ากัน ต้องตอบว่า สำคัญเท่า ๆ กัน เพราะอะไร เพราะความอยู่รอดของต้นไม้ นั้น จะต้องมีการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงก็มีการเปลี่ยนแปลง โดยหน้าที่ของเปลือกคือลำเลียงอาหาร ปุย น้ำไปเลี้ยงลำต้น ทำให้ต้นไม้ยืนต้นอยู่ได้ ลำต้นไม่มีแต่แก่น ไม่มีเปลือก ไม่มีกระพี้เลย ก็ยืนต้นอยู่ไม่ได้ ส่วนกระพี้ นั้น เป็นสิ่งที่มากับเปลือกซึ่งเปลือกจะสลายสภาพที่หมดอายุแล้วออกไป แล้วเพาะพันธุ์ขึ้นมาใหม่เป็นการปลูกถ่ายให้ต้นไม้อยู่รอดต่อไป ขณะเดียวกันนี้ พระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน ถ้ามีแต่แก่นคำสอนที่จะมีสนองตอบแก่คนที่มี การศึกษาก็อยู่รอดยาก แต่ถ้ามีแต่พิธีกรรม ไม่มีกิจกรรมการเผยแผ่ธรรมของวัดวาเลยก็อยู่รอดยาก ดังนั้น ต้องมีระดับผู้นับถือพระพุทธศาสนาที่คละปะปนกันไป เหมือนต้นไม้ที่ทั้งเปลือก กระพี้และ แก่นอย่างนี้ก็จะอยู่รอดตลอดไป

ถ้าถามผู้วิจัยว่า เชื่อในอำนาจเทพบันดาลหรือไม่ ต้องบอกว่าเชื่อ แล้วเชื่อมากน้อยขนาด ไต ก็บอกได้ว่า เราเชื่อมั่นต่อจริยธรรม คุณธรรมของเทพของพรหม ที่มีแต่ความรักความเมตตาต่อ มนุษย์ เชื่อในความคุ้มครองรักษาของเทพดาอารักษ์ แต่ประการสำคัญเราต้องไหว้ดีพลีลูก ปฏิบัติใน ศีลธรรมด้วย เช่นเดียวกับเราที่คล้องพระเครื่อง หลายคนก็บอกเป็นเสียงเดียวกันว่า ต้องซื้อสัตย์ สุจริตด้วย ความศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์บันดาลขององค์ศักดิ์สิทธิ์หรือเกจิอาจารย์หลวงพ่อกุหลาบนี้จึงจะคุ้มครอง เรา ก็แสดงว่าเทพต่าง ๆ นั้นรักคนดี ผู้มีศีลธรรม ขณะเดียวกันก็เกลียดคนชั่ว เมินที่จะช่วยคุ้มครอง เขาได้ อย่างไรก็ตาม อำนาจแห่งความศักดิ์สิทธิ์เหล่านี้ แม้เราจะได้รับโดยไม่รู้ เพราะเป็นเรื่องที่พูด ยาก แต่ประการที่พบเห็นได้ชัดโดยประจักษ์ก็คือ เกิดพลังแห่งจิตใจ (empower of mind) ถือเทพเป็น แม่แบบแห่งการทำดี สามารถขึ้นภพภูมิที่สูงขึ้นไปจากเทวโลก เป็นพรหมโลกได้ ซึ่งพลังแห่งจิตใจอัน เกิดจากความเชื่อศรัทธาในคุณธรรม จริยธรรมของเทพนี้ ทำให้เราอยู่ด้วยความหวังที่เป็นสุข ทำให้ตน มีระเบียบวินัยในตัวเอง ดำรงตนอยู่ในความถูกต้อง เป็นธรรมต่อทุกคนไม่กล้าทำผิดต่อสิ่งหรือบุคคลที่ ให้ประโยชน์ทางกายและทางจิตใจเกิดการพัฒนาชีวิตและจิตใจ แล้วจะเราจะเป็นผู้ประพடுத்தธรรม เกิดความสุขในชีวิตของตนและส่งผลถึงสังคมโดยรวมในที่สุด ดังพระพุทธเจ้าตรัสว่า ผู้ ประพடுத்தธรรม ย่อมอยู่เป็นสุข

บรรณานุกรม

ก. เอกสารปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**.
กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. เอกสารทุติยภูมิ

พระธรรมปิฎก, (ป.อ.ปยุตฺโต). **พุทธธรรม**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พุทธวิธีในการสอน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๖), (กรุงเทพมหานคร: บริษัท โอเอ็นจีการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๒).

_____. **คนไทยหลงทางหรืออย่างไร**. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๘).

พระมหาวิ ฐานวโร. **พุทธวิธีเทศนาแบบต่าง ๆ**. (พิษณุโลก: โฟกัสมาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๔๙).

นิธิ เอียวศรีวงศ์. **พระพุทธศาสนาในความเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย**. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์, (ป.อ.ปยุตฺโต). **ปรากฏการณ์จิตตคามรามเทพ ๒๕๕๐ เมื่อเทพมาเยือนเมือง**

คอน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กรุงเทพ, ๒๕๕๐.

พระราชวรมนี, (ประยูร ธมมจิตโต). **อนุทินธรรมะ : ธรรมสำหรับ ๓๖๕ วัน**. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์

มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.

พระครูสิริรัตนาวตฺร. **เรื่องนามว่าอินเตีย..., รวมบทความ**. พิษณุโลก : โรงพิมพ์โฟกัส

มาสเตอร์ปริ้นต์, ๒๕๓๔.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกฉบับสำหรับประชาชน**. (พิมพ์ครั้งที่ ๑๔), กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

Tich Nhat Hanh. **Look Deep and Smile; Buddhism and Ecology**. Edited by M.

Batchelor, Delhi: Motilal Paransidas, ๑๙๙๔.

Phramaha Sirivat, Wongsas. **The Concept of Devas as Depicted in Suttantapitaka**.

Ph.D. Dissertation, Pune, India: University of Pune, ๒๐๐๖

Leopold Aldo. **A Sand County Alamanc**. New York : Oxford University Press, ๑๙๖๖.

ค. รายงานการวิจัย

พระครูสิริรัตนาวตฺร. **“คุณค่าทางจริยธรรมในประเพณีสงกรานต์”**. รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัย

พุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

_____. **“การบนบาน บวงสรวง : แนวคิด หลักการและอิทธิพลต่อสังคมไทย”**.

รายงานการวิจัย, สถาบันวิจัยพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,

๒๕๕๕.

พันตรีสมคิด สวยล้ำ. “การศึกษาวิเคราะห์หลักธรรมจากการตอบปัญหาเทวดาของพระพุทธเจ้า”.

ปริญญานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ : พระเสาร์คำ ธมมวโร () รหัสนิสิต ๕๔-๒๔๔๐๕๔-๒๐

วัน/เดือน/ปีเกิด : วันเสาร์ที่ ๒๑ มกราคม พ.ศ.๒๔๙๖

สถานที่เกิด : บ้านเลขที่ ๓๕ หมู่ที่ ๑ ตำบลไทยชนะศึก
อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย

การศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๐ ประกาศนียบัตรบริหารกิจการคณะสงฆ์ (ป.บ.ส.)
พ.ศ. ๒๕๕๕ พุทธศาสตรบัณฑิต (การจัดการเชิงพุทธ)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช

ปีที่เข้าศึกษา : พ.ศ. ๒๕๕๔

ที่อยู่ปัจจุบัน : ๔๑ หมู่ที่ ๑ ตำบลไทยชนะศึก อำเภอทุ่งเสลี่ยม จังหวัดสุโขทัย
: โทรศัพท์ -๐๘-๐๐๖๓-๘๓๙๐ -๐๖-๒๐๔๒-๑๗๙๗